

בטחון והשתדלות

מפי סופרים וספרים

"הבוטחים בה' כהר ציון לא ימוט לעולם ישב"

הרב אביגדור נבנצאל

א) כתב הרמח"ל (מסלת ישרים פרק א'): "והנה שמו הקב"ה לאדם במקום שרבים בו המרחיקים אותו ממנו יתברך וכו' כי כל עניני העולם, בין לטוב בין לרע, הנה הם נסיונות לאדם. העוני מצד אחד והעושר מצד אחד וכו' השלוה מצד אחד והיסורין מצד אחד. עד שנמצאת המלחמה אליו פנים ואחור". אולי המלחמה הקשה ביותר "פנים ואחור" היא המלחמה בנפש האדם (והמדובר באדם החפץ לעשות רצון אביו שבשמים) בין התביעה לבטוח בה' "כגמול עלי אמו", כתינוק אשר לא יצעד מבלי שתוליכנו אמו ואשר לא יאכל כי אם את אשר תניקנו אמו, ובין חובת ההשתדלות בעניני העולם הבא, וגם בעניני העולם הזה כפרוזדור לעולם הבא, המוטלת עליו. לא אחימר ח"ו להורות דרך סלולה במבוך זה, כי זאת יוכל לעשות רק מי שכבר עבר את "גן המבוכה" (כמשלו של ה"מסלת ישרים" בפרק ג'), אלא להצביע על נקודות בודדות בלבד.

מהו הבטחון בה', מייחסים לר' ישראל סלנטר, אבי תנועת המוסר, ותלמידיו, בעיקר מאסכולת נובהרדוק, את ההשקפה כי בטחון פירושו כי אם אדם יאמין בלב שלם כי הקב"ה יעשה כך וכך, או אז יתגשם הדבר באמת. למשל, אם רצונו להגיע למקום פלוני אשר אין תחבורה מצידה שמה, והוא יבטח בכל לבבו בצר עולמים, ודאי שיזמין לו הבורא רכב שיביאהו שמה. ומסופר על ר' ישראל שדרש פעם בענין זה ברבים, ואמר שמי שיאמין בלב שלם בקב"ה שיזכהו בזכי' הגדולה ביותר בהגדלה הממשלתית - מובטח לו שיזכה בה. שמע את הדברים פועל אחד, נטש את מקצועו וציפה לזכי'. עבר זמן מה וזכיתו בוששה לבוא וחסרה הפרנסה בביתו. פנה בצר לו אל ר' ישראל ושאלו כיצד לנהוג. חקר ר' ישראל: "שמא תסכים לקבל ממני מיד את מחצית סכום ההגדלה, בכסף זה תוכל להתפרנס ברווח, ואתה תוסיף לשבת ולבטוח שתזכה בגורל, ולכשתזכה תתן לי את הסכום במלואו?" הסכים אותו פועל. אמר לו ר' ישראל: "אם מוכן אתה למכור גורל שלם בדמי מחצית הזכיה, ודאי שאין לבך בטוח במאה אחוז שתזכה בזכיה כולה, ובהעדר מדת הבטחון אין ודאות שתזכה בגורל, חזור למקצועך". נגד גישה זו יצא ה"חזון איש" (אמונה ובטחון פרק ב') בטוענו "אין הוראה זו בבטחון נכונה, שכל שלא נתברר בנבואה גורל העתיד אין עתיד מוכרע כי מי יודע משופטי ה' וגמולותיו ית' " לבטוח שבודאי יקרה הטוב בעינינו. ובאמת, אין אנו יודעים כלל מה טוב לנו. לדוגמה, היו אנשים שנתברכו בריבוי נכסים, אבל ברכה זו היתה למראית עין בלבד, כי נכסיהם קשרום

לארצות הגולה ומנעום מעליה לארץ הקודש, עד אשר הדביקתם השואה. ומגדיר ה"חזון איש"
"ענין הבטחון הוא האמון שאין מקרה בעולם וכל הנעשה וכו' בהכרזה מאתו ית' וכו' ולהשרות
בקרבך את האמת הידועה כי אין וכו' שום פגע רע מיד המקרה רק הכל מאתו ית' וכו' ענין
זה יקראוהו מדת הבטחון".

ב) מצויים אנו בעולם המתנהג על פי חוקיות מסוימת, הקרויה בפנינו בשים "טבע". בדרך כלל,
כל פעם שנעשה מעשה פלוני, כגון שפיתת קומקום מים על האש, מתרחש מאורע אלמוני,
במשל שלנו – המים רותחים. ויכול אדם לחשוב מראש, ולפי רוב הנתונים שבידו גם במירב
דיוק במשך כמה זמן ירתחו המים, קיימת נטיה לראות סיבתיות בדבר: שפיתת הקומקום היא סיבת
רתיחת המים. המסקנה הראשונית היא: מים רותחים מפני שאש מרתיחה מים. מסקנתו של
המאמין היא: מים רותחים מפני שאש מרתיחה מים מפני שהבורא שם כח באש להרתיח מים.
כלומר, ברצות הבורא שמים ירתחו, משתמש הוא באש להרתיחם.

אם המאמין בקב"ה הלא הוא מאמין כי הקב"ה הוא כל יכול, וברצונו הוא מהווה את הכל, ואין
קיום לשום נברא ולשום מצב אלא מאמיתת רצונו ית', אם כן עצם רצונו שהמים ירתחו הוא
סיבה מספקת לרתיחתם, ואין כל מקום הגיוני לסיבה נוספת. נכון, אמנם, שרצונו הוא שמים
ירתחו בדרך כלל בשעה שהם מתחממים. אבל אין זאת אומרת שהאש היא סיבת הרתיחה, אלא
תנאי הרתיחה בלבד. אין האש, או כל כח אחר, שותף ח"ו לקב"ה במעשה, ואף לא מכשיר
בידו. אין פעולה כי אם פעולת רצונו ית', "ה' תשפת שלו' לנו כי גם כל מעשינו פעלת לנו"
(ישעיה כ"ו י"ב).

ומה הוא תפקידה של החוקיות בעולם? טובה גדולה היא לאדם, שבלעדיו הי' משולל בחירה
לחלוטין. לא היתה לו שום מטרה בעולם הגשמי, שכן לא הי' יודע מה יבא בעקבותיו. אם
יאכל, האם ירעב או ישבע? אם יישן, היחליף כח או יאבדו? ואילו אף היתה לו מטרה כלשהי,
לא הי' נוקט שום צעד לקראת השגתה, מאחר שאין לו כל אפשרות לדעת שאם ינקוט בצעד
זה אכן ישיגנה. רק על ידי התנאים שהתנה רצונו ית' להגביל ולצמצם את פעולתו בדרך כלל
לחוקיות מסוימת, יש מקום לרצון כלשהו מצד האדם.

ולא זו אף זו: האדם נברא בעולם הזה לבחור בין טוב לרע, על מנת שכשיבוא למקום העונג
האמיתי אחר יציאתו מכאן יתענג על ה'. בבחינת מקבל שכר ולא בבחינת "נהמא דכיסופא"
של מתנת חנם. אילו ראה האדם בכל דבר את יד ה' הפועלת לבדה, לא היה אצלו מקום לבחירה
אם להאמין בבורא או ח"ו לכפור בו. לכך נבראה חוקיות הטבע, ליתן מקום לכל הרוצה
לטעות לבא ולתלות את המקרים בסיבות מדומות, במקום במציא כל הנמצאים.

והשלם בבחירתו רואה בבהירות את היד הגדולה אשר אין לגבי' כל חילוק בין טבע לנס, ואינו
זקוק יותר להסוואת ההנהגה במסוה החוקיות, כי אין היא תורמת עוד מאומה לעבודת הבורא
שלו, באשר נקודת הבחירה שלו כבר התעלתה מעל לנסיון הטשטוש. לפיכך יכול רבי חנינא
בן דוסא לומר "מי שאמר לשמן וידלק יאמר לחומץ וידלק" והקב"ה מקיים, מה שאין כן מי
שלא הגיע למדריגה זו.

ג) ובאמת, אין הטבע שבכל יום כי אם חדוש מעשה בראשית. בכל רגע ורגע גוזר רצונו ית' שימצא בעולם כך וכך ברואים בעלי תכונות אלו ואלו, וסיבת מציאותם ברגע זה אינה היותם מצויים ברגע הקודם בצורה זו או קרובה לזו, כי אם רצונו יתברך בלבד. וכן היה ברגע הראשון לפני כששת אלפים שנה, אשר בבת אחת הועמדו על עמדם כל יצורי בראשית, והשינויים בהם בששת ימי בראשית נבעו מרצונו ית' בלבד, ללא סיבתיות אחרת, בין ברגע הראשון שאז לא קדם כל דבר אחר שיכול הי' לשמש סיבה, ובין לאחריו.

וכשם שבכל רגע ורגע אין הבריאה מתחדשת במצב התחלתי, לא האנשים נראים כתינוקות בני יומם, ולא החי והצומח והדומם דומים עלינו כאילו הם בראשית דרכם, אלא כולם מתחדשים בעלי "גיל" מסויים, כל אחד לפי צרכו, כך גם בבריאתו של עולם נברא העולם בעל "גיל" מסויים. כבר מן הסיפור בתורה שבכתב נראה שאדם חווה נבראו כמבוגרים ולא כתינוקות. כן מסרו לנו חז"ל שכל מעשה בראשית בקומתם נבראו. הלכך נברא גם הדומם ב"גיל" מסויים, וכל קרן אור הצריכה להגיע לעין האדם מכוכב מרוחק מיליוני שנות אור לא נבראה בראשית דרכה, כי אם ליד כדור הארץ.

לפיכך אין כל סתירה בין מסקנות המדע ביחס ל"גיל" של היקום, ובין ידיעתנו שזמנו בפועל הוא כששת אלפים שנה. והמנסה להקיש ממצב העולם כיום על שנות העולם בפועל, משול למי שרואה זנב נר בוער, ובהכירו סוג זה של נרות ינסה להקיש מכך לפני כמה שעות הדליקהו, מבלי לדעת אם הדליקה נר חדש או נר שכבר דלק פעם קודמת למחצה לשליש ולרביע.

גם המאובנים ה"קדומים" המצויים אינם שרידי חיות שחיו אי פעם, אלא נבראו מיד באותה צורה שהיו צריכים להיראות אילו הי' גיל העולם בפועל כפי שהוא נראה, שאז באמת הי' עובר את שלבי ההתפתחות שהמדענים מייחסים לו. וגם מאובנים אלו, עם שאר דברים, ממלאים תפקיד נכבד בעולם, בתיתם מקום לכל הרוצה לטעות ל"הוכיח" מתוכם את גיל העולם בפועל, ועל ידי המקום לטעות יש מקום לצדיק לבחור בטוב ולהאמין בתורת משה, בראותו את המאובנים ושאר הברואים רק כמשקפי "גיל" העולם בכוח.

ד) והמתעקש לטעות ימצא חוקי טבע גם במקום שהנס גלוי, כי עד כדי כך ניתנה הבחירה לאדם. בשנת אלף תרנ"ו לבריאת העולם הי' מבוול, והקב"ה הודיע לנח מראש על בואו, ונח הזהיר את אנשי דורו מאה ועשרים שנה, וכל זאת בהדגשה כי זמבול בא כעונש, ובכח התשובה למונעו. באו אנשי דור הפלגה, כנמסר לנו ע"י חז"ל, וטענו כי אחת לאלף תרנ"ו שנה הרקיע מתמוטט, ואפשר לתקן זאת ע"י חיזוקו במגדל. כאן הוא הקיצוץ בנטיעות, הגורס כי העולם הגשמי פועל על פי חוקיותו, ולא על פי רצון עליון.

כיוצא בזה סיפרו לנו חז"ל על אותם רשעים שגנבו את הדורון שהוליוך נחום איש גם זו לקיסר, ושמנו עפר במקומו. כשראה הקיסר שישראל מכבדים אותו בעפר קצף, אבל אליהו הנביא אמר לו לנסות שמא זה מעפרו של אברהם אבינו שנאמר בו "יתן כעפר חרבו", והשתמש הקיסר בעפר זה, והקב"ה עשה נס והעפר הפך לחרבות. כיבד הקיסר את נחום מאד. באו הרשעים

והביאו עפר מאותו מקום וציפו גם הם לכבוד. להם, כמוכן, לא נתרחש נס, והקיסר הרגם. הרי לפנינו שהמוכה בסנורים תולה את הנסים שנעשו לאברהם אבינו ולנחום איש גם זה בטיבעו של עפר מסויים ההופך לחרבות, בניגוד לכל הטבע המוכר לנו, ובלבד שלא יאמין כי הקב"ה קובע אימתי לפנינו עפר ואימתי חרב.

ה) אמנם, אף על פי שהבורא לבדו עשה ועושה ויעשה לכל המעשים, הנה ברא את האדם בצלם אלקים ומסר בידו את כח הבחירה, לטוב לו. וזו היא כביכול חגיגת צמצום כבודו יתברך במידה מירבית, בזה שלאדם אשר עצם מציאותו מכה רצונו ית' ניתן רצון שאינו כפוף לרצונו ית', וביכולתו לבחור גם ברע. אולם עלינו לדעת כי יכולת זו מוגבלת לרצון בלבד, אכן המעשים אינם ביד נברא כל עיקר, והבורא לבדו עושה. השפעתו של האדם על המעשה היא רק בכך שבדרך כלל, כל עוד אין הדבר מתנגש במטרה האלוקית שובעולם, בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו, ולפיכך הבחור בטוב יעשה על פי רוב מעשים טובים, ולהפך. אולם המתיחס אל האדם על פי האמת אינו המעשה, כי אותו עשה הבורא, אלא הרצון בלבד.

ולכן יכלו חז"ל לפרש: "אז יבנה שלמה במה" – שביקש לבנות ולא בנה, שהוא תמוה לכאורה, שהרי אין מקרא יוצא מידי פשוטו. אכן להמבואר זה ממש פשוטו של מקרא, המקרא מייחס פעולה מסוימת לאדם אין היא מתייחסת אליו אלא מבחינת היותו הרוצה בפעולה, אבל גוף הפעולה לא הוא ביצע, אלא שבדרך כלל מוליכין אותו לפי בחירתו, ומסרו לנו חז"ל שכאן הי' קיים רק רצונו של שלמה, אבל לא בא הדבר לכלל ביצוע.

לפיכך הנותן צדקה לעני צריך להכיר שבחירתו היא רק אם לרצות לתת לעני או לא, אבל העני עצמו מזונותיו קצובים לו מראש השנה, ואין ביד העשיר להוסיף עליהם או לגרוע מהם, ובזה יובן מה שסיפרו לנו חז"ל (ב"ב י') שרבן יוחנן בן זכאי גבה כסף מכני אחותו לצדקה והעדיף לקחת מהם שש מאות ושמונים ושלושה דינרים שיתנום לשם מצוה, מאשר שבע מאות שלא לשם מצוה גמורה. והשאלה נשאלת, האם בשביל לזכות את בני אחותו במצוה יפסיד ריב"ז שבעה עשר דינר לעניים? אך ריב"ז ידע שיותר ממה שבעל הבית עושה עם העני העני עושה עם בעל הבית כי לעני אין מתווסף מאומה כדינרי העשיר ואילו העשיר זוכה לחיי נצח בבחירתו להיטיב, על כן העדיף את טובת בני אחותו, ביודעו כי פרנסת העניים מובטחת להם.

וכן פסקו חז"ל (ב"מ ל"ב:) כי אם נזדמנו לפנינו אוהבו הזקוק לעזרה בפריקת משאו ושונאו הנצרך לסיוע בטעינת משאו, יקדים את שונאו כדי לכופף את יצר השנאה שבלבו, אף על פי שבינתיים בהמת חבירו – מצטערת מכובד המשא. ואין זה כי הבהמה צריכה לסבול כדי שיתקן הוא את מדותיו, אלא כי סיבלה של הבהמה אינו תלוי בו כלל כי אם בגזירת עליון, ותקון מדותיו תלוי במדה רבה בו.

וכדי לחנך את ישראל להכרה זו ניתנת תורה לאוכלי מן דווקא, במן למדו כל ישראל להכיר כי השתדלות האדם אינה משפיעה כלל על מצבו הגשמי, כי המרבה ללקוט ויש רק נפש אחת בביתו ליקט עומר אחד בלבד, והממעט ללקוט ובכיתו עשר נפשות ימצא עשרה עמרים. אין השתדלות

האדם סיבת מציאות פרנסה אלא גזירת מלך להשתדל ללקוט כדי להסוות קצת את ההנהגה העליונה, וליתן מקום לבחירה.

ו) ומעתה ניצב האדם במערכה "פנים ואחור". עליו להשתדל ולעמול כאילו הכל תלוי בו, ועם זאת להאמין ששום דבר אינו תלוי בו. אין לו רשות להימנע מליתן צדקה בטומכו על רחמי שמים על העני, ואין לו להאמין שנתיתו תועיל במשהו. עליו לדאוג לפרנסת אשתו ובני ביתו, ועליו לדעת שלא הוא המפרנס. עליו לנסות להשיג מצה ושזפר ולולב ועליו להרגיש שאין קשר ישיר בין נסיונותיו ובין השגתם. עליו לשמור על בריאות גופו, ועליו לזכור (כלשון הרמב"ן בסוף פרשת בא) "שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכלם נסים אין בהם טבע ומנהגו של עולם בין ברבים בין ביחיד אלא אם יעשה המצות יצליחנו שכרו וכו' הכל בגזרת עליון". אם כן עיקר מקומו של הבטחון במישור ההשקפה, ומקום ההשתדלות בחיי המעשה.

אלא שבגבולות מצומצמים, אשר, כאמור לעיל, אינני מתימר להגדירם בפסקנות, דומני שחייב הבטחון להשפיע גם על חי המעשה.

כלל גדול הוא בדרכי ההנהגה העליונה, שבמדה שאדם מודד בה מודדים לו. אמרו חז"ל, והביאו כמה מעשים בגמרא על כך, שכל המרחם על הבריות מרחמים עליו מן השמים, וכל המעביר על מדותיו מעבירים לו על כל פשעיו, וכיו"ב. יש מהראשונים שפירשו שהברית שנכתרה עם משה רבינו על י"ג מדות היא דווקא כל זמן שישראל עושין כסדר הזה, דהיינו שהם עצמם משתדלים לילך בשלשה עשרה מדות רחמים של מעלה, אז ההנהגה אתם היא במדות אלו. ולכן גם במדת הבטחון כן הוא. ככל שהאמונה מושרשת יותר בלב האדם, והכרתו ב"אין עוד מלבדו" איתנה, כן יוכל לבטוח יותר כי מלאכתו נעשית בידי שמים, ולהשתדל פחות. במה דברים אמורים, כשחובותיו מתנגשות זו בזו והבטחון בא כדי שיוכל להשלים את המוטל עליו, אבל לא כשמניעת ההשתדלות באה מתוך עצלות וכדומה. כגון הרוצה לזכות בכתר תורה וללמוד כלילה אך חושש הוא שהדבר יזיק לבריאותו, הנה לפי חוזק בטחונו יוכל לצמצם שעות השינה ולהרבות בלימוד, אבל לא לסמוך על נס גלוי לגמרי, אלא אם כן הוא כרבי חנינא בן דוסא וחבריו. כללו של דבר: הבטחון נמדד, בין השאר, בהיותו נקי מפניות וסיוע לעבודת ה' שעליו, והיפוכו בעצלות. ובדיקת מצפונו הלב אם נקי הוא מפניות או לא, זוהי מעיקרי עבודת המוסר.

ופעמים שהסכנות במניעת השתדלות הן כה חמורות, שאין זה רצוי שיאחז אדם במדת הבטחון במקום סכנה רבה כזו. וזקוקים אנו למאזני צדק לשקול את מה שה"מסלת ישרים" מכנה משקל החסידות. הוא מדגים זאת על ידי מעשה גדלי', שבטח בה' ולא רצה לחוש שמא ישמעאל בן נתני' בא להורגו, וסופו שנהרג ונסתבבה על ידו גלות שארית ישראל ותענית לדורות. וכן במעשה רבי זכרי' בן אבקולס, שהחמיר על עצמו וחביריו במעשה בר קמצא, ונזקף לחובתו חורבן שני עד היום.

אף על פי כן, באופן כללי כל הגדול מחבירו ראוי לו להרבות בבטחון ולמעט בהשתדלות.

ז) ליחיד נאמר לא לעמוד במקום סכנה ולסמוך על הנס. מסופקני אם גם לכלל ישראל נאמרה הלכה זו. היחיד לא תמיד יודע את מצבו אם ראוי הוא לנס, ומה ישאר מזכויותיו לאחר הנס, אם אמנם יתרחש. מה שאין כן בכנסת ישראל, שעלי' נאמר "כלך יפה רעיתי ומום אין בך". (שמעתי פעם בשם גדול אחד שליט"א שאמר שלפיכך כל הכתובים קדש ושיר השירים קדש קדשים, לפי שכל הנביאים מונים פגמים בישראל, ואילו שיר השירים מתאר את הבחינה העליונה, שבה כולה יפה ומום אין בה).

כתבו האחרונים שבימים נוראים צריך אדם להראות על עצמו אימת הדין, כי מי יודע אם יזכה, ומצד שני יסתפר בערב יום הדין וילבש לבנים להראות בטחונו בבורא כי יוציא לאור דינו, כי מה שנוגע ליחיד אין הוא יודע אם הוא מהנכתבים לחיים אם לאו, ומצד זה צריך שתהא אימת הדין עליו, אבל מה שנוגע לכנסת ישראל יודעים אנו שהיא זוכה בדין. גם בשנים הקשות ביותר, כגון שנות החורבן ושנות השואה, לא נגזר הדין אלא על מיליוני היחידים, אבל לא על האומה בכללותה. ואמרו חז"ל כי מצות נטילת לולב בסוכות היא כאדם הנוטל חותם מבית המלך להראות שזכה בדין. והנה מצוה זו נהגת לדורות עולם, כי הובטחנו מראש שכל שנה נצא זכאים בדין.

הילכך נלענ"ד שגם היחיד לפי מצבו נתבע להרבות בבטחון ולמעט בהשתדלות, הציבור בודאי זו זכותו וחובתו להשתמש בדרכי הבטחון, במקום שאין הסכנה מצוי' מאד או חמורה מאד.

ח) וכן גם ההנהגה בארץ ישראל שונה מאד מהנהגת חז"ל בעוצם קדושתה. מקרא מלא הוא: ארץ אשר ה' אלקיך דורש אותה תמיד עיני ה' אלוקיך בה (דברים י"א י"ב). ואמרו חז"ל שכל הדר בחז"ל כאילו עובד ע"ז, לפי שהוא תחת השגחת שרי האומות, וכל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוך. והביא הרמב"ן ראי' מהכותים דאפילו גויים בא"י מושגחים יותר, לחיוב ולשלילה, מבחז"ל. ובהנהגה עליונה זו יש הרבה יותר מקום לישועה נגלית כנגד הטבע מאשר בהנהגת חז"ל. לפיכך ראוי לעם הקדש יושבי א"י להוסיף עוז ותעצומות בבטחונם.

ט) ופעמים רבות תבעו הנביאים מישראל על השתדלותם בדרכי הטבע במקום שהי' מן הראוי להעלות את מדריגתם בבטחון. "ובעת ההיא בא חנני הראה אל אסא מלך יהוד' ויאמר אליו בהשענך על מלך ארם ולא נשענת על ה' אלקיך על כן נמלט חיל מלך ארם מידך: הלא הכושים והלובים היו לחיל לרב לרכב ולפרשים להרבה מאד ובהשענך על ה' נתנם בידך: כי ה' עיניו משטטות בכל הארץ להתחזק עם לבבם שלם אליו נסכלת על זאת כי מעתה יש עמך מלחמות:" (דברי הימים ב' ט"ז ז' - ט"ו). ומסרו לנו חז"ל שאילו בטח אסא אז בה' לבדו היתה הממלכה על כל ישראל חוזרת לבית דוד, ומן הסתם הי' נמנע בזאת חורבן הבית. "וגיל את מסך יהודה ותכל ביום ההוא אל נשק בית היער: ואת בקיעי עיר דוד ראייתם כי רבו ותקבצו את מי הברכה התחתונה: ואת בתי ירושלם ספרתם ותתצו הבתים לבצר החומה: ומקוה עשיתם בין החמתים למי הברכה הישנה ולא הבטחתם אל עשיה ויצרה מרחוק לא ראייתם:" (ישעי' כ"ב ח' - י"א). וגם ביחיד מצינו שכתב עליו הנביא "וגם בחליו לא דרש את ה' כי ברפאים" (דברי הימים ב' ט"ז י"ב) וביאר הרמב"ן שזה כאומר לא אוכל מצה בפסח כי אם חמץ, ששתים רעות עשה.

(י) כשאנו שואלים את עצמנו בימים קשים אלו מה צפוי לנו בעתיד, בפנינו שתי תשובות, אחת לשלב הביניים ואחת לבסוף, אשר לסוף, יודעים אנו מפי מרע"ה והנביאים כי תבוא גאולה וישועת עולמים "והי' לך ה' לאור עולם". אך בנוגע לשלב הביניים, לפי הגדרתו של ה"חזון איש" למושג בטחון, אין אנו יודעים את העתיד, אולם בוטחים אנו כי כל דעביד רחמנא לטב עביד, ומתפללים על גילוי כבודו ית' בישועת ישראל, ובישועת כל יחיד מישראל. אולם כל האומר כי יודע הוא מתוך כתבי הקדש את העתידות בדיוק, - אינו אלא טועה, לפחות לדעת הרמב"ם. הרמב"ם כתב מפורש (פרק י"ב מהל' מלכים ה"ב) "וכל אלו הדברים וכיוצא בהן לא ידע אדם וכו' שדברים שתומין הן אצל הנביאים גם החכמים אין להם קבלה בדברים אלו". וכנראה עיקר סתימת הדברים היא בכך שיש מהנבואות שנאמרו למצב שישראל זכו ויש מהן שנאמרו למצב שח"ו לא זכו, ואפילו בתוך אותו פסוק כדרשת חז"ל על "בעתה אחישנה", ויש מהן שאם זכו יותר תתפרשנה באופן זה ואם לא באופן אחר. אמרו חז"ל שראויים היו ישראל לנסים בביאה שני' בימי זרבל כבביאה ראשונה בחציית הירדן ומלחמת ז' אומות, אלא שגרים החטא, שנאמר עד יעבר עמך ה' עד יעבר עם זו קנית. ונ' דאין כוונתם דהחטא ביטל הפסוק לגמרי, אלא שהוא מתקיים בביאה שלישית. וכן אמרו שביקש הקב"ה לעשות חזקי' משיח וסנחריב גוג ומגוג, וא"כ היתה נבואת אלדד ומידד מתקיימת בימות סנחריב, ועכשיו שלא זכינו הנבואה עדיין תלוי' ועומדת. כללו של דבר. דווקא הבטחון באמיתת הנבואות מחייב אותנו להרבות בהשתדלות הרוחנית ולהתחזק בתורה ובתפלה ובמעשים טובים. כזמן שהקול קול יעקב אין ידי עשו שולטות. וחובל עול של סנחריב מפני שמן שול חזקי' שדולק בבתי מדרשות, והי' כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל.

(יא) בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים. לא נאמר נהי' כחולמים, אלא היינו. ומבואר בגמ' שזה מוסב על זמן הגלות. ופירש ר' שמחה זיסל מקלם, דפעמים שהאדם מקבל מכות נוראות, ובבקר הוא רואה שהוא בריא ושלם והמכות לא היו כי אם חלום. כן בזמן הגאולה נראה שכל הצרות שבאו עלינו בחשכת הגלות לא היו צרות אמיתיות, כי כל דעביד רחמנא לטב עביד, ורק חלום חלמנו. כל העולם החולף הזה אינו אלא דמיון לעומת המצב של תשועת עולמים. להגיד בבקר חסדך ואמונתך בלילות - עתה בחשכת הלילה אנו מאמינים ובוטחים, ופתאום יבוא אל היכלו הארון, ואור חסדו ימלא את כל הארץ, בב"א.